

Av Jorun Hermansen

Fortellere

jeg har møtt og
fortellinger
jeg har hørt

Jeg har alltid satt pris på en god historie, og gledet meg over gode fortellere. Dette er nok mye av grunnen til at jeg endte opp i folkeminnevitenskapen – interessen for og undringen over den muntlige fortellingen. Hvorfor fortelles akkurat de historiene? Hvorfor er noen interessert og hører på? Og hvorfor blir det fortalte husket og fortalt videre? Her og nå skal jeg ikke gå dypere inn på disse spennende spørsmålene. Men helt basalt mener jeg det er at det som fortelles har en betydning for fortelleren – det er noe som enten er hørt eller er selvopplevd, og som har brent seg fast i minnet. Og de som hører på må huske det og bringe det videre, og også føle en form for gjenkjenning av tematikken, genren og/eller verdiene som ligger latent. Det fortalte må gi mening for de som hører på og gjenklang for å bli husket.

Her vil jeg gjengi noen fortellinger som jeg har blitt fortalt, og som har gjort uutslettelig inntrykk på meg. Jeg tar også med noen opplysninger om fortellerne og bakgrunnen deres, og om selve fortellerkonteksten.

Harald

Min svigerfar Harald Hermansen likte å fortelle historier, og han var en god forteller. Han var født i 1901, og vokste opp rundt på forskjellige steder i Norge, siden hans far var spinnerimester og stadig flyttet til nye virksomheter. De dypeste røttene fikk nok Harald på Hjelmeland i Ryfylke, der moren hadde slekt og hvor de også tilbragte en del år. Det siste stedet familien bodde på, var Magnor i Hedmark, der Haralds foreldre kjøpte en liten gård som de bodde på til de døde. Svigerfar studerte selv juss, ble advokat og slo seg ned på Skotterud i Eidskog, hvor han etter hvert stiftet familie og ble livet ut.

Harald fortalte ofte om sin ungdom, da han finansierte studiene ved å jobbe som turistguide rundt i Europa i feriene. Toppen av hans turistguidekarriere ble nådd da han skulle guide en russisk grevinne på den franske riviera. Det skjedde i hvit åpen sportsbil, med grevinnen på passasjeretet og alle juvelene hennes i en hatteeske i baksetet. Vi satt fjetret og hørte på og så det for oss. Men det er to spesielle

historier knyttet til Eidskog fra Haralds repertoar som jeg synes karakteriserer hans åpne sinn og lune fortellerstil – historien om da han møtte nissen på harajakt, og den gangen han var nær ved å måtte gå i retten og «forsvare et spøkelse», som han formulerte det selv. Så her kommer Haralds historie om fru Laumann og «Svarta berjets høvding»:

Gamle fru Laumann og «Svarta berjets høvding»

Det var en gang på 30-tallet at det kom en arbeidsmann til meg på kontoret og ba om hjelp. Han ble bare kalt «Svarta berjets høvding» her på Eidskogen. Han hadde kommet i klammeri med en familie som beskyldte ham for å sette ut falske rykter om dem. - Du må fortelle meg hva det er, da, sa jeg, så får jeg se om jeg kan hjelpe deg. Jo, det hadde seg slik at denne arbeidsmannen (Hjelmeland-skarringen til svigerfar satte en ekstra spiss på «arrbeidsmannen») syklet over Magnormoen til jobben hver morgen – du vet der det er en lang rett, strekning midt i furuskogen. Så var det en morgen seint på høsten at han ble vår en skikkelse som sto og vinket på ham i veikanten. Han ble litt forfjamsset, og bare syklet forbi, men da den samme personen sto der hver morgen og vinket til ham, så stoppet han en dag da. Det var en eldre kvinne som han gjenkjente som fru Laumann, og hun ba Svarta berjets høvding om hjelp i en viktig sak. Hun ville forklare ham hva det gjaldt hvis de kunne møtes etter at han var ferdig på jobben. Så det gikk han jo med på da, og avtalte å møte fru Laumann på plassen ved Matrand kirke.

Da Svarta berjets høvding kom til Matrand i kveldingen, hadde det falt litt snø, så det var ikke helt mørkt, og han så

fru Laumann stå ved kirkegårdsmuren og vente på ham. Så de hilste og hun fortalte at det hadde oppstått splid i familien hennes på grunn av penger og arv, og dette ville hun prøve å få ryddet opp i. «Men du kan ikke snakke åt dom sjælv, da?» spurte Svarta berjets høvding. - Nei, det var ikke så enkelt, mente fru Laumann. Men hvis han, som en nøytral part, kunne snakke med dem, så var det best. - Det var et dokument som familien ikke visste om, sa hun, men det lå i et skatoll, bak en skuff i overskapet. Så nå ba hun Svarta berjets høvding om å fortelle familien hennes om dokumentet og hvor det var gjemt, slik at det ble slutt på ufreden. Han syntes det var et ubehagelig oppdrag, som han hadde liten lyst til å påta seg, men likevel sa han ja. Fru Laumann takket, og sa hun var lettet, og så sa hun adjø og gikk – inn gjennom porten til kirkegården.

Svarta berjets høvding måtte jo stusse, og gikk til porten og så innover kirkegården etter henne, men der var det ingen å se. Og da han kikket ned i nysnøen fantes det ikke et eneste fotspor! Først da kom han på at han hadde hørt at gamle fru Laumann var død for flere uker siden, og da ble han redd.

Men han hadde liten lyst til å gå til familien Laumann med budskapet han hadde fått fra avdøde, så han betrodde seg til noen kamerater. De drakk litt og, da vet du. Og så gikk det ikke lenge før ryktet hadde spredd seg i bygda om at fru Laumann hadde vist seg for Svarta berjets høvding, og at det var krangel om penger i familien. Laumann-familien likte dette dårlig, og engasjerte advokat og ville reise sak mot Svarta berjets høvding for ærekrenkelse og falske anklager. Ja, jeg trodde på karen, jeg, og lovet å hjelpe ham. Men det var jo med blandede følelser, det må

jeg si. Så jeg arbeidet for å få til et forlik, så det ikke skulle ende i rettssak. Og heldigvis så klarte jeg det, ellers måtte jeg stått i retten og forsvart et spøkelse!

Nissen

Da jeg var ny som advokat her på Eidskogen, så var jeg en gang på harajakt sammen med noen av skogeierne her og en kjentmann som var vokst opp inne på Fjell-skogen, han Lars Fjell. Han kjente skogen og terrenget som si eiga bukselomme! Så vi hadde avtalt at jaktlaget skulle møtes på en forlatt husmannsplass utpå ettermiddagen, og overnatte der. Jeg kom fram på en liten høyde ovenfor plassen og sto og kikka ned for å se om det var kommet noen andre før meg, men det virka helt øde. Men rett som det var, så gikk det en liten gråkledd kar over tunet. Jeg tenkte det var en av karene i jaktlaget, og ropte ned til han, men fikk ikke noe svar, og så ikke mer til han heller. Så etter hvert så gikk jeg nå ned til plassen, og lette litt rundt, men der var det tomt. Ikke en sjel. Etter hvert så kom de andre karene i jaktlaget, og så sa jeg det til han Lars, at jeg syntes jeg hadde sett en liten kar gå over tunet en stund før de andre kom, men at det ikke var noen der likevel da jeg kom fram. - Å nei, sa han Lars, - det var nok nissen, det. Du veit at dom kaller denna plassen for Nisse-heime, så det var nok nissen du såg, ja. Ja vel, tenkte jeg, så har jeg da sett nissen, og!

Så begynte vi å fyre og gjøre i stand mat, og etter hvert så fikk vi lagt oss på noen harde brisker langs veggene og trekt over oss noen ulltepper og prøvde å sove. Men hele tida så var det liksom noen som trakk teppene av oss, og vi trakk dem over oss igjen, og slik holdt det på. Det ble ei veldig urolig natt og lite søvn. Neste dag så fortsatte jakta, men vi snakka ikke

sammen om hva vi hadde opplevd med nissene som hadde drevet med oss hele natta. Men at det var noe der, det er helt sikkert. Og vi var jo mange som opplevde det sammen. Men aldri skal jeg overnatte på Nisse-heime igjen, i alle fall! (Denne historien er grunnen til at min yngste datter fortsatt nesten tror på nissen!)

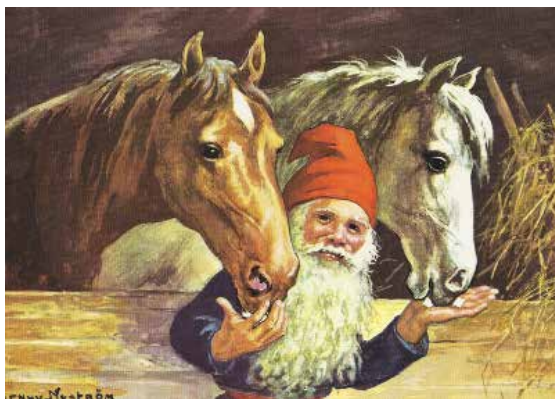
Lars

Lars Fjeld kom som sagt fra en liten husmannsplass inne på den enorme Fjell-skogen, der han hadde «veksi opp på tittbær, øbbør og tjuvskøten ælj», som han sjøl sa. Han var ca 10 år yngre enn svigerfar, og da jeg traff han midt på 1980-tallet, så bodde han i ei stue som hørte til en større gård på Fjellskogen, nesten et lite gods, hvor han fungerte som tilsynsman og vaktmester når eieren var borte. Lars bodde alene, og hadde aldri vært gift. De to, eieren og Lars, hadde et godt, kameratslig forhold, og en gang traff jeg Lars i et selskap på denne gården sammen med mannen min og svigerforeldrene mine. At jeg var bedt, hadde seg slik at svigerfar hadde fortalt verten at svigerdattera hans var så interessert i folk som trodde på nissen og andre slike vesener, og at jeg hadde hørt at Lars hadde et spesielt forhold nettopp til nissen.

Så dette var et planlagt møte, og jeg hadde tatt med båndopptaker i tilfelle det skulle by seg en mulighet for å gjøre optak. Lars hadde vært skeptisk til å fortelle nisse-historier med en fremmed til stede, for han hadde nylig hatt en ubehagelig opplevelse med avisa Glomdalen. Avisen hadde hatt et portrettintervju med ham i anledning at han fylte 75 år, og etterpå følte han seg uthengt og latterliggjort fordi han sto fram som en som faktisk trodde på nissen og andre «skrømt», som han sa. Men

svigerfar og kveldens vert hadde overtalt ham, så han kom, og etterhvert så fikk han tiltro til at jeg ikke var ute etter å latterliggjøre ham. Snarere tvert imot. Så da tødde både han og selskapet opp, og kvelden gikk med et vell av artige og skumle historier

fra «de dype skoger». Lars kunne fortelle om et utall møter og opplevelser med nissen, det var tydelig at han respekterte nissen som en virkelig

Klassisk julekort tegnet av Jenny Nyström

og sentral kraft i sin verden. Nissen regnes jo for å være knyttet til hesten som husdyr, og er kjent for å vokte hesten mot dårlig stell og samtidig beskytte den som steller pent med hesten og som overholder den uskrevne pakten som er mellom en god hestekar og nissen. I hele Lars' sitt liv, så var skogen levebrødet, og hesten den «arbeidskameraten» han måtte sette sin lit til i vanskelige og farlige situasjoner. Og nissen har vært der som en «skytsånd» hele veien.

Mens vi satt der og pratet den kvelden, så tok også svigerfar opp sin historie om møtet med nissen under harajakta. – Ja, du husker vel også det, Lars, hvordan nissen dro av oss ullteppene i ett sett så vi ikke fikk blund på øynene hele natta? sa han. – Nei, men det var da itte nissen, det lell! sa Lars. – Var det ikke nissen? Svigerfar så ut som noen hadde rykket grunnen bort under føttene hans. – Ja, hva var det da? ville han vite. – Nei, for det var

tussen, det, sa Lars med et uttrykk som om han snakket til et uvitende barn. Nå var svigerfar helt i villrede. Tusen hadde han da aldri hørt tale om på Eidskogen før. – Du skjønner det, sa Lars mens han holdt en arm rett ut som høydeanviser, - at nissen,

hæn er meter'n høg. Og hæn kæn du lite på, om du ter deg rett åt'n da. Men tusen, ser'u, hæn er bære hælvmeter'n (han viste med armen igjen), og hæn er en ællvorlig lei type, gætt! Hæn er itte god! Så hæn skær du passe deg før! Dermed var svigerfars nissefortelling delvis torpedert for alltid, og tusen måtte føres inn som den aktive part.

Ragnhild og Anna

På slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 80-tallet gjorde jeg et folkloristisk feltarbeid på ei setergrend i Øyer i Gudsbrandsdalen om somrene. I nord går kommunegrensa mellom Øyer og Ringebu. Den følger delvis en bekk, delvis veien, og på sørsida sier de «vi» og «røykje» og spiller trekkspell, mens på nordsida sier de «oss» og «rækje» og spiller fele. Og det regnes for å være mye finere. Grenda har opprinnelig bestått av 21 seterbøl. Fra mellomkrigstiden og utover er det kommet til en rekke hytter som for det meste eies av nær slekt til gårdbrukerne, bortsett fra 3-4 stykker. På den ene av disse hyttene, som ble oppført rett før krigen, hadde Ragnhild Skallerud, enke etter en adjunkt ved Lillehammer gymnas, og hennes ugifte søster Anna Lunder sin sommerresidens. De var opprinnelig fra Oslo, og var noen elskelige

gamle damer som alltid hadde vært fulle av historier de hadde hørt på setra. Jeg så fram til intervjuer med dem.

Et hovedpoeng med min undersøkelse var å samle et korpus av fortellertradisjon knyttet til denne setergrenda, og se på hvem som kunne hvilke historier, og hvilken betydning de hadde for de som kunne dem. Jeg hadde en teori om at hyttefolket dyrket disse fortellingene – som den om da gamle Reier Romundgard møtte et helt huldrebrudedefølge i Fjellbakken, eller da Rønnaug Sprekkenhus så ei kjerring som rodde rundt i et trau i en myrpytt, eller om da den siste bjørnen i bygda ble skutt – og at de førte historiene videre til sine barn og barnebarn i generasjoner. Men bygdefolket var i ferd med å glemme. Noen kunne fortelle, og fortalte godt, men mange, særlig på de bedrestilte gårdene, var helt indifferente til denne tradisjonen.

Jeg forventet meg altså storfangst da jeg dro på besøk til Anna og Ragnhild på hytta deres «Myrstulen» en varm sommerdag i 1980. Men merkelig nok var det umulig å få noe setertradisjon ut av dem. De gikk i ring og vendte hele tiden tilbake til barndommen og oppveksten i Gamlebyen i Kristiania, der faren hadde vært kjøpmann. Jeg hadde kjent disse damene siden jeg var en neve stor, og hadde aldri hørt dem fortelle om barndommen før. Det var nok alderen som slo inn - Ragnhild var da godt over 90, og Anna litt yngre. Så jeg lot det stå til, og kjørte bånd mens de la ut og fortalte. Ragnhild var en stor og frodig dame med et herlig glimt i øyet. Når hun var på hytta, gikk hun i et gammelt lappet ullskjørt, en lusekofte som var så stoppet at det ikke var mulig å se hva den opprinnelig var gjort av, og en caps fra Innkjøpslaget med grønn plastikkskygge. Anna var liten og sped og alltid pertentlig antrukket, med

vaskehatt. De hadde utviklet en helt egen måte å fortelle på gjennom årene – en slags tandem-oppvisning – der de delvis snakket i kor, i munnen på hverandre, og en og en. De avsluttet alltid unisont. Ragnhild hadde det med å legge på litt, mens Anna reduserte. Når Ragnhild sa «100!», så sa Anna mildt: «Nei, Ragnhild, det var nok bare 50».

Anna hadde hatt polio som barn, og gikk hele livet med benskinne og stökk. Helt uoppfordret begynte de å fortelle om hvordan det hadde vært da Anna ble syk, og om de fortvilte foreldrene som søkte råd der de var å finne. De hadde tatt med Anna til Anne Brandfjeld. – Jeg var jo så liten, men likevel, jeg husker det som om det var i går: den vislende lyden da det varme blyet falt gjennom flatbrødet og ned i vannet. Anna grøsset. – Ja, og så leste vel Anne Brandfjeld i blyet, da, og fant ut hva som feilte deg, Anna, sier Ragnhild. – Hun mente det var jordsvekk, at du hadde sittet eller ligget ute på marken, og at jorden ville ha deg. Å, det var så forferdelig! Du skulle bades med briskelåg. Og så måtte vi skaffe nordanrennandes vatn, sa Anne Brandfjeld, for det var en del av kuren. Så jeg ble sendt av gårde med trikken med ei flaske for å hente.

– Hvor henta

Anne Brandfjeld (1815-1905)

Foto: Albert Løkke

du det, da, spurte jeg. – Nei, det kan jeg ikke huske, sier Ragnhild. – Men det skulle være nordanrennandes! sier de i kor.

– Ja, og så må vi jo fortelle om a' bestemor Lovvisa fra Høland, sier Anna. – Ja, hun var jo hos oss ofte. Hun kunne mer enn sitt fadervår, det skal jeg si deg! Hun kunne snu kalven i kua, hun! – Og så kunne hun *gjøra åt for vred!* sier Ragnhild. Jeg spisset ørene. – Hvordan gjorde hun det, da? spurte jeg. – Jo, hun la hånda si på der det var og sa sånn: ben mot ben, og blod mot blod! Var det ikke sånn, Anna? – Jo, sånn var det, sier Anna, og så gjentar de begge i kor: *ben mot ben, og blod mot blod.* Jeg frøs på ryggen, der jeg satt i solsteiken, og nakkehårene sto rett ut. Her satt de to damene i 1980 og messet 2. Merseburgerformel, først nedtegnet en gang på 800- eller 900-tallet i Merseburg i Tyskland! Det må jeg si!

Stemningen steg etter hvert, og den ene historien tok den andre. Helt til slutt så kom Ragnhild inn på unionsstriden i forkant av 1905, og en gang faren deres hadde vært på et folkemøte i Kristiania og hørt Bjørnstjerne Bjørnson tale¹. Faren hadde kommet oppglødd hjem og fortalt at Bjørnson hadde løftet knyttneven i været og ropt: *Vi skal ta svensken om så hele bukserævva sprekker!*

De hadde ikke før sagt det (i kor, selvfølgelig), så slo de hånden for munnen i ren forferdelse over hva som hadde sluppet ut av dem. – Du tok vel ikke dette opp på båndet? Det må ikke komme ut at vi har

1 Trolig var dette en tale Bjørnson holdt på Tullinløkka 4. juli 1892: "De vil bryde sig ind i vort Hus"

sagt at en så bra mann som Bjørnson har sagt noe så vulgært! Nei, det må det ikke! Jeg forsikret at dette ikke skulle «komme ut», det skulle kanskje være med i en avhandling, bare. De roet seg, og jeg gikk hjem etter en flott dag med de to søstrene. Dagen etter kom det en liten gutt opp til meg på hytta mi, og leverte en lapp. Den var fra Anna og Ragnhild. De angret på det de hadde røpet om BB, og ba meg komme ned igjen til dem med båndopptakeren for i deres påhør å slette den delen med Bjørnsons tale i Kristiania. Jeg så gjorde. Bjørnson-historien ble slettet, og de fikk høre at den var vekk. De sukket lettet.

Men nå er den altså «kommet ut» likevel. Unnskyld, Anna og Ragnhild!

Bjørnson som «Skuespiller og folketaler», utsnitt. Tegnet av Andreas Bloch for Tyrishans No. 4. 26. januar 1894. s. 52-53. (Se s. 42 og 43 i dette nummer.)